

УДК 35.071

Болотіна Є. В., Киптила А. С.

ЗНАЧЕННЯ ХАРИЗМАТИЧНОСТІ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ

В умовах ринкової економіки і високої конкуренції підприємству необхідно постійно удосконалювати систему управління та її методи, щоб підвищити рентабельність і конкурентоспроможність підприємства. Центральну роль в організації бізнесу займає місце лідера і не варто недооцінювати його значення в діяльності організації. Серед основних проблем в Україні стоїть проблема неефективного функціонування підприємств. За кордоном фірми витрачають великі ресурси для підготовки професійних менеджерів. Особливо гостро перед Україною стоїть завдання найму менеджерів високого рівня підготовки і наявністю в них лідерського стрижня. Для правильного вибору такого співробітника потрібно мати уявлення про те, якими якостями повинен володіти менеджер, який працює в сучасних умовах.

Відповідна сучасним вимогам організація ґрунтується на переході: від індивідуальної праці до командної роботи; від роботи за функціями до роботи за проектами; від вузької і жорсткої спеціалізації до профільної підготовки; від підзвітності начальнику до підзвітності клієнтам; від ієрархії до горизонтальної координації всередині команд.

Реалізація функції лідерства завжди повинна передбачати час змін і оновлення. Якщо фірма хоче залишитися на плаву, то вона і її співробітники повинні пристосовуватися до навколишнього середовища і змінюватися разом з нею. Без лідерства фірма стає відірваною від життя, втрачає під собою ґрунт, стаючи менш затребуваною. Лідер і його здібності допомагають організувати роботу, впорядкувати її, об'єднавши зусилля усіх працюючих, саме тому важливо розглянути такий феномен, як харизма. На сьогоднішній день людина перестає бути частиною технологічного процесу і стає важливим ресурсом, тому необхідно вивчити особистісні якості та компетентності керівників, які забезпечують успішне існування організацій.

Доцільність проведення дослідження в даній області полягає в цінності харизми не як якості особистості, а в першу чергу як сенс інновацій, розвитку суспільства і перетворення, які вона втілює.

Дослідженню питань причин і сутності харизми та її ролі в сучасному світі приділяється все більше уваги з боку науковців і психологів, серед яких: Е. Трельч, М. Вебер, Рудольф Зом, А. І. Сосланд, Дж. П. Канджемі, Н. Енкельман, К. Дж. Ковальські, З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фром, Т. Парсонс та ін. [1–4].

Соціально-філософський підхід до вивчення харизми був зроблений Аристотелем, Платоном, Ф. Ніцше, Н. Макіавеллі, І. Кантом, Т. Гоббсом, стародавні мислителі намагалися понять сутність харизми та її джерело виникнення. Але все ж, більшість питань даної теми залишаються не розкритими і мало вивченими.

Зокрема Ф. Ніцше аналізував джерело обдарованості «надлюдини», їх внутрішньо особистісні особливості та ціннісні орієнтації. М. Вебер у своїй праці «Господарство і суспільство» звернувся до аналізу ролі харизматичної особистості в історії людства. М. Вебером були закладені концептуальні основи теорії харизматичної особистості та її взаємозв'язків з іншою частиною соціуму. Харизматичні діячі привертають увагу і сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідників. Наприклад, С. В. Пахомов вивчає особливості діяльності харизматичної особистості в релігійній сфері; К. С. Гаджієв і А. Сосланд досліджують особливості діяльності носіїв харизми у сфері політики; А. Калабін вивчає специфіку ефективного лідерства та управління великими організаціями, а В. І. Спірідонова розглядає роль харизматичної особистості в умовах нестабільних суспільств тощо.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить їх переважно контекстуальну спрямованість. Так, Н. Фреїк [5], Р. Такер [6] аналізують основні концепції політичної харизми, В. Кравченко [7], Р. Ітвел [8], Дж. Рітцер [9] основну увагу приділяють соціологічним концепціям харизми, Р. Старовойтова [10] та Д. Трунов [11] – соціально-філософським, а В. Титаренко [12] – філософсько-релігійним, А. Кудряшова [13], – філософським. Психологічні аспекти харизматичного лідерства в управлінні найглибше проаналізовано Р. Кричевським [14] і С. Шеклтоном [15].

Метою даної статті є аналіз теоретичних і методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо управління харизмою та її впливу на персонал підприємства.

Минуле ХХ ст. увійшло в історію завдяки великим харизматичним особистостям. Яким би чином не виявляв себе лідер, наслідки від його діяльності вносять різнобічні і помітні корективи в історію і життя суспільства.

Харизма може стати руйнівною силою чи стабільністю, яка вибудовує унікальний порядок. В один ряд з правителями стають узурпатори, з визволителями – тирани. Ці приклади свідчать про спірність поняття «харизма» та його різного формулювання. Дана якість несе в собі ознаки, які притаманні потойбічному світу, саме тому важко досягнути істини і зробити точний аналіз. Визначення харизми міцно закріпилось в повсякденному житті людей, і дуже часто вживається.

У Стародавній Греції поняття «харизма» вживалося в значенні «дарунок від бога» і люди, оволодівши харизматичними якостями, вважалися улюбленцями богів, які допомагали своїм обранцям домагатись незвичайних успіхів. Дослівно з грецької перекладається як «благодать». У контексті обговорюваної проблематики необхідно дати різнопланові підходи до терміну харизма.

Першим в науку соціології поняття ввів вчений М. Вебер у своїй праці «Господарство і суспільство». Він пише, що «харизмою варто називати якість особистості, що визнається надзвичайним, завдяки якому вона оцінюється як обдарована надприродними, надлюдськими або, щонайменше, специфічно особливими силами і властивостями, не доступними іншим людям. Вона розглядається як послана Богом або як зразок» [12, с. 92]. Харизма може бути природним даром, отримати який не можна ніякими способами, однак його можна передати якимись незвичайними методами, або ж ці якості уже існують, але залишаються «захованими», поки їх не «пробуджують».

До якостей, які характеризують харизму можна віднести силу духу і слова, дар передбачення і переконання, магічні здібності. Фахівці в літературі з психології давно намагалися з'ясувати, як риси характеру особистості конкретно пов'язані з харизмою. Було встановлено, що лідерів від псевдо лідерів відрізняють всілякі риси: підприємливість, прямота, активність, кар'єризм, чесність, амбітність, впевненість в собі. Для того щоб буди справжнім лідером, необхідно втілювати весь ряд перерахованих вище якостей.

Ідеальний приклад харизматичної особистості – П. О. Порошенко – український державний і політичний діяч, підприємець і мільярдер, 5-й Президент України. Професійно вивчивши ринок, відразу ж після закінчення навчання він створює власну компанію, яка займається продажем сировини какао. Отриману від успішних торгових угод прибуток він знову вкладає в справу, купуючи збиткові кондитерські підприємства та переобладнавши їх відповідно до вимог ринку, пізніше створюючи власний кондитерський бренд «Рошен», марка швидко стає лідером українського ринку. Але П. Порошенко на цьому не зупиняється, починаючи активно інвестувати у вітчизняне автомобілебудування. Як будь-який цілеспрямований і амбітний лідер він продовжує свою діяльність, вже в якості політика, а згодом і президентом.

Природно, як і будь-який успішний і підприємливий лідер, він використовував такі методи:

1. Комунікації. Лідер забезпечує бажану поведінку оточуючих за рахунок переконання учасників сфокусувати увагу на ідеях і діях, які лідер вважає важливими. Комунікації, можливо, є головним механізмом лідерства.

2. Рольова модель. Дії самого лідера ясно дають зрозуміти, які ідеї він або вона вважають важливими. Якщо президент компанії вважає проведення маркетингових досліджень критичними для розробки успішної стратегії, йому самому слід брати активну участь у здійсненні даних досліджень.

3. Система винагороди. Формована лідером система винагороди дозволяє управляти «фокусом уваги» учасників групи, а також повідомити учасникам групи про пріоритети лідера.

У центрі політичної соціології М. Вебера – проблема влади. Він поділяє політичних керівників на три типи: легальних, традиційних, і харизматичних.

1. Традиційні лідери (вожді) – спираються на вікові традиції, ні в кого не викликають сумнівів.

2. Легальні лідери – повинні отримати владу законним шляхом.

3. Харизматичні лідери стоять окремо, їхня влада спирається не на зовнішню силу, а на харизму.

Для характеристики сучасних українських лідерів, можна використовувати образу наступних лідерів:

1. Лідер-прапороносець – відрізняється власним баченням дійсності, має мету, захоплює за собою людей, визначає характер того, що відбувається, його темп, формує політичну проблематику.

2. Лідер-служитель – висловлює інтереси своїх прихильників. Він діє від їх імені, і завдання прихильників є для такого лідера центральними.

3. Лідер-торговець – засновує свої відносини з виборцями на здатності переконати виборців у своїй стратегії, піти на якісь поступки, тим самим домогтися підтримки своєї політики.

4. Лідер-пожежник – реагує на вимоги мас, викликані конкретною ситуацією, що і визначає його дії по гасінню пожеж.

Дані типи є чистими і в реальному житті їх не існує, особи, які претендують на лідерство, мають поєднанням всіх цих образів, але один з образів є домінуючим [16].

Багато фахівців вважає, що харизму варто розглядати як взаємодію між лідером і послідовниками. Харизматичне лідерство – це здатність примусити звичайних людей вести себе екстраординарно в екстремальній ситуації [17]. У дефініції лідерства виділяють декілька типів лідерів:

- Представник – робітник, який відповідає за свої рішення та вчинки перед вищим керівництвом. Виконавець – конкретна людина, яка є керівником.

- Сублідер – людина, яка має певну незалежну владу, але вона є представником групи та відповідальна перед цією групою.

- Дійсний лідер – це людина, рішення якої матимуть певні наслідки у майбутньому, яка організує та керує роботою [18].

Визначити лідера можна декількома способами. Перший – це пряме спостереження за потенційним лідером і думкою оточуючих про нього. Другий спосіб – це тестування, тобто людина відповідає на перелік питань, після чого робляться певні висновки, спираючись на відповіді респондента. Звичайно складати психологічний портрет особистості тільки з отриманих даних тестів, помилково, адже результати завжди суб'єктивні або відносні. Третій метод – це «мотузковий курс», являє собою систематизований активний тренінг командного утворення і особистісного зростання. Як показує практика, лідер здатний збирати команду і, так як він володіє даром передбачення і переконання, люди йому вірять і роблять, то що він їм пропонує. Потенційний лідер вміє оцінити об'єктивно ситуацію, абстрагуватися і швидко зорієнтуватися. Тому дуже важливо звернути саме на ці риси і особливості характеру.

Менеджер, який прагне реконструювати і ліквідувати недоліки фірми, шляхом проведення інноваційної політики та інших методів, буде оцінений частиною робочих низько. У більшості випадків поруч з таким лідером працівники будуть себе почувати некомфортно і незахищені.

Головною рекомендацією для такої фірми буде створити організаційну культуру, в якій персонал буде сприятливо ставитися до лідерів змін. При оцінці ефективності лідера необхідно враховувати реальну практику його команди.

Грунтуючись на результатах вивчення вимог членів команди до особистих якостей керівника, проведені чеськими соціологами, ідеальним можна вважати такий випадок:

- керівник контролює лише основні і вирішальні питання, проблеми, завдання;
- знаючи про вплив свого авторитету, тримає себе з підлеглими як рівний з рівними;
- чи не видає докладних наказів, вказує лише цілі роботи і зосереджує свою увагу на розвитку трудової активності і організації виконання виробничих завдань;
- прагне підвищити зацікавленість співробітників в результатах роботи і шукає способи стимулювання досягнення високої продуктивності праці;
- досконально знає підлеглих, їхні проблеми, потреби, інтереси, уважний до їх ускладнень і допомагає подолати ці труднощі.

Оскільки харизма – складний механізм впливу, в якій поєднуються і риси характеру людини, і представлення про нього інших людей, а також спосіб його спілкування з світом і послідовниками, а також міфологічні історії про лідера, ми можемо представити харизматичний вплив у наступному вигляді (табл. 1).

Таблиця 1

Основні риси харизматичного лідерства

Характеристики	Видиме для публіки	Невидиме для публіки
Управляємо з боку лідера	Особлива модель комунікації	Особливий імідж
Не управляємо	Особливі психологічні здатності	Міфологія и тайна

Згадайте людей, з якими ви перетинались по життю. Спробуйте, керуючись таблицею та визначенням харизми, виділити ті особистості, які ви зараз, за наслідками року, назвали б харизматичними. Це можуть бути вашими учителями, начальниками, можливо, ваш батько або командир. Аналізуйте головний образ на складові частини: які з названих нами аспектів харизматичного лідерства у вас асоціюються з ним сильніше, а які – слабше. Різні харизматики демонструють цілком різні якості і діють по-різному. Життєвий досвід у всіх різноманітний. Нехватка однієї складової обов'язково компенсується іншими. Тому-то так важко знайти загальне визначення харизму, і абсолютно природно, що це викликає дискусії.

Харизма може руйнувати і бізнес, і політичну партію, і країну. Автор бізнес-бестселерів, менеджер-дослідник Д. Колінз виділив кілька етапів спадку великих компаній. Ігнорування ризику та загрози, викликане надзвичайним душевним спогляданням, культом особистості лідера, – це, з Д. Колінзу, третя стадія спадку. За нею слід четверте – заспокоєні пошуки спасіння. За харизму Гітлера німецьке суспільство розплачується до тих пір, через сімдесят років після його приходу до влади [19].

А при яких умовах руйнується сама харизма? Обставини можуть бути в повному обсязі. Наприклад, бізнес-середовища втратила наклею, наступив період стабільності, коли впору вже не боротися за нові території, а насолоджуватися досягнутими. Масштабних цілей, планів завоювання світу більше немає, і невикористана харизма лідера ослабляє. Інколи змінюються особисті цілі, цінності та плани харизматики: він починає хотіти комфорту, а не боротьби. Буває, що харизматик хворіє, втрачає попередню енергію, без якої харизматичне вплив згасне.

Харизма може руйнуватися і під впливом зовнішнього середовища. Скажемо, важна у кримінальному світі людина вирішує «зав'язувати», повернутися до нормальної життя, завести сім'ю. Можливо, він і зможе вивести враження на нових партнерів або колег, але до того, як буде вплив, буде, звичайно, далеко. Або навпаки, академік по нещасному випадку виявляється у в'язниці, де цінується харизма, що складається з усіх інших якостей.

Повністю втратити харизму може і керівник, який позбавився життєвої цілі, прийшов до висновку, що всі його дії безглузді, помилкові, безперспективні. Можливо саме це трапилося з Гітлером, коли він вирішив здійснити самогубство, хоча сьогодні встановити істину вже неможливо. І не виключено, що немало харизматиків вмирають порівняно молодими ще тому, що їм дуже не хочеться доживати до моменту, коли харизма зійде на нуль. Є харизматики, які своєю

смертю підтверджують харизму. Чилійський президент Сальвадор Альєнде покінчив життям суїцидом, коли учасники військового перевороту убігли у його резиденцію. Альєнде виступив з річчю по радіо і застрелився, хоча довгий час в Чилі вірили, що його вбили друзі. В таку ситуацію покінчила з собою Клеопатра: не бажаючи потрапити в полон до римських військ, вона дала ядовитої змії вбити себе. Ганнібал також прийняв отруту, щоб уникнути римської страти, – його, як вважається, видав римлянам правитель Віфінії Пруссій I.

Взагалі, відзначимо головне: ні виникнення, ні втрата харизми не варто вважати ні чимось добрим, ні чим-небудь шкідливим. Харизма протидіє спробою оцінити її в категоріях «добре» або «погано». Харизматичний вплив добре до місця, але бувають випадки, коли це абсолютно не доречно, навіть приводило до трагедій.

ВИСНОВКИ

Для того щоб успішно вирішувати проблеми управлінського характеру, потрібно усвідомлювати що мова йде про роботу з людським потенціалом, тому важливо застосовувати адекватні стилі управління або їх комбінацій. Сучасна практика лідерства говорить про домінування особистості лідера і формування їм основи для успіху бізнесу. Сучасна практика бізнесу нерідко спростовує поширену помилку про необхідність яскравого лідера для успіху компанії, хоча, безумовно, об'єктивна потреба в талановитих лідерах існує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вебер М. *Хозяйственная этика мировых религий* / М. Вебер // *Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения : Антология*. – М., 1998. – С. 231.
2. Сосланд А. И. *Идеология и харизма (Харизматические стратегии)* [Электронный ресурс] / А. И. Сосланд. – Режим доступа: <http://www.psyfactor.org/sosland.htm>.
3. *Психология современного лидерства. Американские исследования* / Канджеми Дж. П. [и др.]. – М. : Когито-Центр, 2007.
4. Энкельман Николаус Б. *Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни* : пер. с нем. / Б. Энкельман Николаус. – М. : Интерэкспорт, 2000. – 272 с.
5. Фрейк Н. В. *Политическая харизма: версии и проблемы* / Н. В. Фрейк // *СоцИс*. – 2008. – № 12. – С. 3–10.
6. Такер Р. С. *Сталин. Путь к власти. 1879-1929* / Р. С. Такер. – М. : Прогресс, 1990. – 478 с.
7. Кравченко В. И. *Харизматическая личность: многообразие понимания* / В. И. Кравченко // *СоцИс*. – 2004. – № 4. – С. 134–137.
8. Итвел Р. *Возрождение харизмы. Теория и проблемы операционализации понятий* / Р. Итвел // *Социс*. – 2003. – № 3. – С. 9–19.
9. Ритцер Дж. *Современные социологические теории* : пер. с англ. / Дж. Ритцер. – 5-е изд. – СПб. : Питер, 2002. – 688 с.
10. Старовойтова Г. М. *Специфіка й особливості становлення та формування харизматичного лідерства* / Г. М. Старовойтова // *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського*. – 2013. – № 2(58). – С. 59–65.
11. Трунов Д. Г. *Феномен харизматического лидерства* / Д. Г. Трунов // *Философия социальных коммуникаций*. – 2009. – № 2. – С. 55–62.
12. Титаренко В. В. *Харизма та харизматичне лідерство: філософсько-релігійний аналіз понять* / В. В. Титаренко // *Вестник СевГТУ. – Севастополь : СевГТУ, 2003. – Вып. 46. – С. 111–118.*
13. Кудряшова Е. В. *Лидер и лидерство: Исследования лидерства в современной западной общественно-политической мысли* / Е. В. Кудряшова. – Архангельск : ПМПУ, 1996. – 369 с.
14. Кричевский Р. Л. *Психология лидерства : учеб. пособ.* / Р. Л. Кричевский. – М. : Статут, 2007. – 544 с.
15. Шеклтон В. *Психология лидерства в бизнесе* / В. Шеклтон ; пер. с англ. С. Комаров. – СПб. : Питер, 2008. – 222 с.
16. *Политическое лидерство в Украине* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2009/Politologia/45287.doc.htm.
17. Скібіцька Л. І. *Лідерство та стиль роботи менеджера : текст лекцій* / Л. І. Скібіцька. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 192 с.
18. *Соціокультурна компетенція як фактор сформованості лідерських якостей студента* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2002/24-11-9.pdf>.
19. Джим Коллинз. *От хорошего к великому. Почему одни компании совершают прорыв, а другие нет...* / Коллинз Джим. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2012. – 312 с.